

بازنمایی جنسیت در کتب فارسی مقاطع تحصیلی

راهنمایی و دبیرستان در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸

علی محمد حاضری*، علیرضا احمدپور خرمی**

چکیده: کتاب‌های درسی در کنار آموزش دانش‌آموزان، آنها را برای پذیرش نقش‌های متناسب با ویژگی‌های جنسیتی‌شان، آن گونه که مدنظر مؤلفین این کتب می‌باشد، آماده می‌کنند. پژوهش حاضر درصدد است به چگونگی بازنمایی جنسیت در کتاب‌های فارسی دوره‌ی راهنمایی و پایه‌های اول، دوم و سوم دبیرستان در رشته‌های غیر انسانی در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸ بپردازد. روش تحقیق، تحلیل محتوای کمی بر اساس شاخص جنسیت در بین تصاویر، اسامی، مؤلفان کتاب‌ها، نویسندگان متون درسی و شخصیت‌های حاضر در متن دروس می‌باشد. همچنین از روش تحلیل محتوای کیفی برای تحلیل کیفیت بازنمایی‌ها در تصاویر و متون درسی استفاده شده است. این تحقیق با مبنا قرار دادن نظریه‌های آلتوسر و بوردیو در این زمینه، سعی در کشف چگونگی بازنمایی‌های جنسیتی در این کتاب‌ها نموده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد در بخش کمی، به مردان، بسیار بیش از زنان پرداخته شده است و زنان با معیار این شاخص‌ها حضور چندانی در کتاب‌های مورد بررسی ندارند. از نظر کیفی زنان در اندک موارد حضور، موجوداتی ضعیف، عاطفی، نیازمند کمک و مطیع مردان بازنمایی می‌شوند. در مقابل، مردان در موارد بسیاری، حاضر در اجتماع، صاحب قدرت، دانا و عاقل، مدیر و کاردان، شجاع و جنگنده تصویر شده‌اند. به نظر می‌رسد کلیشه‌های جنسیتی رایج در اجتماع، در کتاب‌های مورد بررسی نیز بازتولید شده‌اند.

واژگان کلیدی: بازنمایی جنسیت، تصاویر کتاب‌ها، متون درسی، کتب آموزشی، تحلیل محتوای کیفی، کلیشه‌های جنسیتی.

* دکترای جامعه‌شناسی و عضو هیأت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

Hazeri_a@modares.ac.ir

Alisina51@yahoo.com

**کارشناس ارشد مطالعات فرهنگی دانشگاه علم و فرهنگ تهران

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۱/۱۱/۴

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۳/۱۳

۱. مقدمه

در جامعه‌ی حاضر بدون شک مدرسه دومین نهاد تأثیرگذار بعد از خانواده در شکل‌گیری شخصیت افراد و جامعه پذیرنده آنها است. در پاره‌ای از عرصه‌ها می‌توان مدرسه را حتی از نهاد خانواده نیز مؤثرتر دانست. دانش آموز در مدرسه با تجربه‌های ناب و بدیع که قبلاً با آنها روبرو نبوده است مواجه می‌شود و بسیاری از آنها را در وجود خود نهادینه و درونی می‌کند.

نهاد مدرسه از بخش‌های مختلف تشکیل شده و از ابزارهای مهمی سود می‌جوید. بدون شک یکی از مهم‌ترین این ابزارها، کتاب‌های درسی می‌باشد. کتاب‌های درسی محور اصلی تعلیم و تربیت دانش آموزان در مدارس بوده و علاوه بر افزایش دانش علمی و اجتماعی، باعث جهت‌دهی بینش آنها نسبت به خود و دیگران در راستای اهداف تعیین شده‌ی سیاست‌گذاران و مؤلفین می‌شود. کتاب‌های درسی در کنار آموزش دانش آموزان، آنها را برای پذیرش نقش‌های متناسب با ویژگی‌های جنسیتی‌شان، آن گونه که مدنظر مؤلفین این کتب می‌باشد، آماده می‌کنند. ویژگی‌های جنسیتی از مجموعه‌ی ویژگی‌هایی است که در کتاب‌های درسی سعی در درونی کردن و شکل دادن به آنها شده است. هر چند کتاب‌های درسی تنها عامل در این زمینه نیستند؛ اما از مهم‌ترین عوامل در این زمینه به شمار می‌آیند. همان گونه که بلانت^۱ [۹] اشاره می‌کند: (کتاب‌های درسی در درون یک بافت قدرت ارائه می‌شوند. این بافت از یکسو نگرش کودکان درباره نقش‌های جنسیتی را شکل می‌دهد و از سوی دیگر به تقویت آن می‌پردازد. به این ترتیب پیام‌های ارائه شده توسط کتاب‌ها، ذهن و افکار دانش‌آموزان را تحت تأثیر قرار می‌دهند و منجر به فراگیری نقش‌های جنسیتی می‌شوند.) [۴، ص ۱۲۵]

جامعه‌ی ایران در حال گذار از سنت به مدرنیته است، این شرایط باعث تغییر در ایفای نقش‌های جنسیتی و نوع نگرش به آنها شده است. در جامعه‌ی ایران زن‌ها در شرایط کنونی بیش از ۶۰ درصد ظرفیت دانشگاه‌ها و میزان قابل توجهی از مشاغل

---

1. Blount

خارج خانه را در اختیار دارند و تغییرات زیادی در ساختار قدرت نیز شکل گرفته است و دیگر نمی‌توان نقش آنان را فروکاست. حال با توجه به این وضعیت، چگونگی بازنمایی جنسیت در کتاب‌های درسی و تناسب آن با اهداف توسعه و شرایط جامعه می‌تواند تأثیر به‌سزایی در نحوه‌ی نقش‌آفرینی جنس‌های مختلف در آینده داشته باشد. در جامعه‌ی فعلی ایران بیش از نودوپنج درصد کودکان مدرسه را تجربه می‌کنند؛ آن هم در دوره‌ای از زندگیشان که بیشترین استعداد و کمترین مقاومت را در جهت فراگیری، جامعه‌پذیری و پذیرش هنجارها و ارزش‌ها دارند. بنابراین استفاده از این فرصت طلایی برای آموزش نقش‌های صحیح جنسیتی می‌تواند نقش مؤثری در توسعه‌ی اجتماعی و فرهنگی ایفا کند. کتاب‌های فارسی به دلیل برخوردار بودن از ظرفیتی بالقوه جهت انتقال مفاهیم و ارزش‌ها در متون نوشتاری و تصویری از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار هستند. همچنین این کتاب‌ها آینه‌ی تمام‌نمایی از تاریخ، فرهنگ، آداب و رسوم و ارزش‌های گذشته و حال جامعه می‌باشند. به همین دلیل در این پژوهش سه کتاب فارسی مقطع راهنمایی و سه کتاب ادبیات فارسی دبیرستان، پایه‌های اول، دوم و سوم شاخه‌های غیر انسانی از منظر چگونگی بازنمایی جنسیت مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۲. بیان مساله

اعمال انسان تحت تأثیر فرایند درونی شدن ارزش‌ها، که می‌توان آن را فرایند جامعه‌پذیری نامید، قرار دارد. جامعه‌پذیری به وسیله‌ی عوامل متعددی صورت می‌پذیرد؛ بعد از خانواده، مدرسه از مهم‌ترین عوامل اجتماعی شدن است. مدرسه به عنوان یکی از ابزارهای دولت، نقش بسیار مهمی در باز تولید سنت و مناسبات موجود دارد. مهم‌ترین کاری که معمولاً مدارس انجام می‌دهند؛ طبیعی جلوه دادن مناسبات موجود و بازتولید آنهاست. کتاب‌های درسی به دلیل آن که محور کار معلم در مدرسه و انجام تکالیف دانش‌آموزان در خانه و مدرسه هستند؛ از اهمیت و جایگاه خاصی در روند درونی کردن ارزش‌های رایج جامعه برخوردار می‌باشند. نمایش نادرست یا عدم نمایش نقش هر یک از دو جنس (مرد یا زن) در کتاب‌های درسی می‌تواند باعث بازتولید

کلیشه‌های جنسیتی شود. کلیشه‌هایی که برای کودک درونی شده و در آینده نوع رفتار او را مشخص نماید. رفتار هر فرد در رابطه‌ی مستقیم با تعریفی که دیگران از او دارند (بر مبنای آموزش‌هایی که به او داده‌اند) و تعریفی که او از خود دارد (بر اساس آنچه که در خود درونی کرده و الگو برداری نموده است) تعیین می‌شود. حال اگر چهره‌ای که از شخص به او نشان داده شده است و او آن را پذیرفته و طبیعی می‌داند، منفعل و ضعیف باشد؛ رفتارهایش در آینده نیز منفعلانه و نا کارآمد بوده و او را دچار از خود بیگانگی خواهد کرد. در جامعه‌ی ایران، مدرسه و کتاب‌های درسی سهم بسیار عمده‌ای در بازتولید مناسبات جنسیتی می‌توانند داشته باشند. در این میان نمایش صحیح، از نظر کمی و کیفی هر جنس می‌تواند نقش بسیار مهمی در نهادینه کردن الگوهای مناسب در ذهن دختران و پسران داشته باشد؛ تا در آینده افرادی فعال و خودباور شده و مسیر توسعه‌ی همه جانبه را هموار سازند. عدالت و برابری در دستیابی به فرصت‌ها، مهم‌ترین گام در مسیر توسعه‌ی انسانی است و بازنمایی درست از نقش هر یک از زن و مرد زمینه‌ساز فرهنگی این عدالت و برابری است.

۳. ضرورت انجام تحقیق

با انجام این تحقیق نحوه‌ی بازنمایی جنسیت در کتاب‌های فارسی راهنمایی و دبیرستان مشخص می‌شود. با این که بسیاری از این اشکال بازنمایی ممکن است از دید مؤلفین این کتب هم مورد بررسی قرار نگرفته باشند؛ اما خواسته یا ناخواسته تأثیر بسیار زیادی می‌توانند در بازتولید کلیشه‌های جنسیتی داشته باشند.

این پژوهش مؤلفه‌های پنهان بی‌عدالتی جنسیتی را در متن تصاویر و دروس کتاب‌های درسی شناسایی و آشکار می‌کند. مؤلفه‌هایی که منشأ تزریق پذیرش منفعلانه و درونی شده‌ی بی‌عدالتی در قالب امری کاملاً طبیعی، در ذهن دانش‌آموزان و به دنبال آن در جامعه می‌شود. با آشکار کردن شاخصه‌های بی‌عدالتی جنسیتی در کتاب‌های درسی می‌توان در تألیف کتاب‌های جدید، این رویه را اصلاح کرد تا زمینه، برای توسعه‌ی انسانی متوازن و عادلانه که محور توسعه‌ی پایدار می‌باشد؛ فراهم

شود [۱۱] و زمینه‌ی فرهنگی ایجاد فرصت‌های برابر اجتماعی برای هر دو جنس به وجود آید. دولت‌ها به عنوان قدرت مسلط در یک نظام اجتماعی، باید با آسیب‌شناسی مسائل جنسیتی توسط کارشناسان با راه‌های مختلف از جمله استفاده از کتاب‌های درسی سعی در اصلاح این امور داشته باشند و از باز تولید بی‌عدالتی‌ها جلوگیری کنند. اهمیت نظری این تحقیق در نقشی است که محتوای کتب درسی در باز تولید و حفظ مناسبات جنسیتی و نهادینه کردن ارزش‌های نادرست و ناعادلانه و در مقابل توانایی آنها در اصلاح موارد ذکر شده می‌باشد. از نظر عملی نیز به دلیل استفاده‌ای که نظام آموزشی کشور می‌تواند در اصلاح کتاب‌های درسی، جهت هماهنگ نمودن آنها با مسیر توسعه انسانی و اجتماعی و روزآمد کردن‌شان داشته باشد، حائز اهمیت است.

البته در این پژوهش، نحوه‌ی بازنمایی جنسیت در کتاب‌های فارسی راهنمایی و دبیرستان مورد کنکاش قرار گرفته است؛ تشخیص عادلانه و صحیح بودن یا نبودن این شکل بازنمایی و میزان تأثیر آن نیاز به تعریف معیارهای مشخص و قابل قبول مجامع علمی و انجام تحقیق‌های جداگانه دارد.

در این تحقیق تلاش می‌شود تا نحوه‌ی بازنمایی هویت‌های جنسیتی در کتاب‌های فارسی مقاطع راهنمایی و دبیرستان از نظر کمی و کیفی مورد بررسی قرار گرفته و به سوالات زیر پاسخ داده شود:

- آیا برابری در بازنمایی کمی هر دو جنس در کتاب‌های فارسی دوره‌ی راهنمایی و دبیرستان رعایت شده است؟
- هر جنس از نظر کیفی در متن تصاویر و دروس چگونه بازنمایی شده است؟
- الگوهای ارائه شده در جهت بازتولید کلیشه‌های جنسیتی است یا اصلاح آنها؟

۴. اهداف تحقیق

هدف کلی تحقیق مشخص کردن چگونگی بازنمایی جنسیت از نظر کمی و کیفی در کتاب‌های فارسی دوره‌های راهنمایی و دبیرستان، جمعاً شش کتاب در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸ می‌باشد.

اهداف جزئی تحقیق در بررسی هر یک از این شش کتاب:

- بررسی کیفی متن تصاویر در جهت تحلیل کیفیت بازنمایی نقش زن و مرد و مقایسه‌ی آنها
- بررسی کیفی متن درس‌ها برای تحلیل کیفیت بازنمایی نقش زن و مرد و مقایسه‌ی آنها
- بررسی کمی تصاویر زنان در مقایسه با تصاویر مردان
- محاسبه‌ی تعداد اسامی و ضمائر مذکر در مقایسه با ضمائر مؤنث
- محاسبه و مقایسه‌ی تعداد نویسندگان متون درسی و همچنین گروه مؤلفان به تفکیک جنس
- محاسبه و مقایسه‌ی تعداد دروس اختصاص یافته برای معرفی اشخاص از هر دو جنس (زن و مرد)
- محاسبه و مقایسه‌ی تعداد شخصیت‌های مذکر و مؤنث حاضر در متن درس‌ها

۵. مبانی نظری تحقیق

به عقیده‌ی اغلب فمینیست‌ها و اندیشمندان حوزه‌ی علوم اجتماعی، تفاوت‌های بیولوژیک دخالتی در فرودستی زن و برتری مرد ندارد و تفاوت‌های طبیعی الزاماً نابرابری‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی را به بار نمی‌آورند، بلکه عمدتاً نقش کم زنان در تملک ابزار تولید و عدم حضور فعال و مشارکت جدی آنان در چرخه‌ی اقتصادی و امور عمومی جامعه است که فرهنگ برتری و فرودستی را به وجود آورده و دوام داده است. [۵] به عقیده‌ی این اندیشمندان، دختران در نظام آموزشی امتیازات کم‌تری دارند و فرودستی و تسلیم شدن به کلیشه‌های مردانگی و زنانگی را نیز در همین نظام می‌آموزند. [۱، ص ۸۰] در واقع تفاوت‌های زیست‌شناختی بیشتر به صورت نشانه‌ای برای تمایز در نقش‌های اجتماعی درآمده‌اند تا علت آن. اما مدارس و کتاب‌های درسی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل اجتماعی کردن افراد جامعه در دوران معاصر نقش غیر قابل انکاری در بازتولید مناسبات قدرت، نظام فرهنگی و

ارزش‌های رایج دارند. بازتولید فرهنگی به شیوه‌هایی اطلاق می‌شود که به کمک آنها مدارس، همراه با نهادهای اجتماعی دیگر به دایمی کردن نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی در میان نسل‌ها کمک می‌کنند. این مفهوم توجه ما را به وسایلی معطوف می‌سازد که به کمک آن، مدارس از طریق برنامه‌ی پنهان بر یادگیری ارزش‌ها، نگرش‌ها و عادت‌ها تأثیر می‌گذارند. [۸، ص ۴۷۲]

کتاب‌های درسی یکی از کارگزاران اصلی انتقال ارزش‌های اجتماعی در محیط مدرسه هستند. محتوای کتاب‌های درسی گرایش دارند تا زنان و مردان را بیشتر در نقش‌هایی مجسم کنند که منطبق بر کلیشه‌های سنتی و مربوط به گذشته است تا نقش‌های جنسیتی مربوط به آینده. [۱۰]

ایلیچ^۲ بر برنامه‌ی پنهان مدارس تأکید می‌کند. مدارس به واسطه‌ی ماهیت انضباطی و سازماندهی خشکی که دارند، به تلقین آنچه که ایلیچ آن را مصرف انفعالی می‌نامد (یعنی پذیرش بی‌چون و چرای نظم اجتماعی موجود) گرایش دارند. [۸، ص ۴۷۰]

«از همان روزهای نخست، مدرسه به طور روزافزون نقشی مهم در قالب زدن به نقش‌های جنسیتی ایفا می‌کند... آنچه در مدرسه به شما می‌آموزند و آنچه به آسانی نمی‌توانید از یاد ببرید، آن است که به عنوان زن، متفاوت و نابرابرید.» [۷، ص ۸۷]

آلتوسر^۳ در مورد نظام آموزش و پرورش کشورهای سرمایه‌داری می‌گوید: «مدارس کودکان را از سنین طفولیت در اختیار می‌گیرند و طی سال‌هایی که کودک از همیشه آسیب‌پذیرتر است و دستگاه دولتی، خانواده و دستگاه دولتی آموزش به او فشار وارد می‌آورند، به آنها مقدار خاصی از مهارت‌ها را که ایدئولوژی حاکم به آنها شکل داده است، ارائه می‌دهند. از طریق دوره‌های کارآموزی و با انواع مهارت‌هایی که به طور گسترده به جایگزین شدن ایدئولوژی حاکم سهولت می‌بخشند، مناسبات تولید در شکل

---

2. Ivan Illich

3. Louis Althusser

اجتماعی سرمایه‌داری، یعنی مناسبات استثمار شونده و استثمار کننده، عموماً بازتولید می‌شود» [۲، ص ۲۰۶]

از نظر آلتوسر دو گانه‌ی مدرسه/خانواده‌ی جانشین دو گانه‌ی کلیسا/خانواده در قرون وسطی شده است و در کنسرت ساز و برگ‌های ایدئولوژیک دولت، این مدرسه است که نقش مسلط را برعهده دارد، هر چند کسی صدای آن را نمی‌شنود، چرا که آرام می‌نوازد و اهدافش را در پس موضعی بی‌طرفانه مخفی نموده است. او اهمیت مدرسه را در بازتولید مناسبات تولید و قدرت از ساز و برگ ایدئولوژیک سیاسی دولت نظیر پارلمان و احزاب، هم بالاتر می‌داند. [۳، ص ۵۲-۴۶] به عقیده‌ی وی «هیچ ساز و برگ‌ی از ساز و برگ‌های ایدئولوژیک دولت در چنین مدت درازی / سال‌های متمادی، ۵ یا ۶ روز در هفته و ۸ ساعت در روز/تمام کودکان نظام اجتماعی سرمایه‌داری را به عنوان شونده (بی‌مزد و منت) در ید خود ندارد.» [۳، ص ۵۰]

بورديو^۴ نیز معتقد است مدارس وضعیت موجود و مناسبات قدرت را بازتولید می‌کنند. وی در کتاب بازتولید خود (۱۹۷۰) به تحلیل وجوهی دست می‌زند که به کمک آن‌ها نشان می‌دهد مدرسه - بی‌آنکه برنامه‌ای در سطح ملی برای تحدید نابرابری‌ها و دست‌یابی یکسان همه به آموزش و دانش به همه‌ی صورت‌های آن داشته باشد - به «بازتولید ساختار توزیع سرمایه‌ی فرهنگی» بسنده می‌کند. [۶، ص ۵۲] واضح است که مناسبات جنسیتی، زیر مجموعه‌ای از مناسبات قدرت می‌باشد.

بورديو در کتاب بازتولید خود مدرسه را به عنوان محل تکرار و تسلسل نابرابری معرفی می‌کند. [۶، ص ۳۶] از نظر وی مدرسه مهم‌ترین نهادی است که ساختارهای سلطه‌ی مردانه را بازتولید می‌کند. [۶، ص ۲۸ و ۵۲ و ۹۸]

با توجه به این که بورديو و آلتوسر، مدرسه را از عوامل اصلی بازتولید مناسبات موجود (و در پی آن مناسبات جنسیتی) می‌دانند؛ این تحقیق استناد به نظریه‌های این دو را به عنوان مبنای نظری پژوهش خود بر می‌گزیند.

۶. روش پژوهش

با توجه به موضوع پژوهش (چگونگی بازنمایی جنسیت در کتاب‌های فارسی دوره‌های راهنمایی و دبیرستان) و ویژگی‌های روش تحلیل محتوا که معمولاً بر بررسی جوهر پیام و پاسخ به سوال چه و چگونه تأکید دارد؛ روش انجام تحقیق، تحلیل محتوای کمی و کیفی به صورت ترکیبی می‌باشد. در روش تحلیل محتوای کیفی متن دروس و تصاویر، انتخاب شده است که در این بخش کیفیت بازنمایی‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحلیل محتوای کمی نیز برای مقایسه‌ی کمی تعداد تصاویر، اسامی و ضمائر مؤنث و مذکر مورد استفاده قرار می‌گیرد. هم‌چنین تعداد مؤلفان و طراحان کتاب‌ها از نظر جنسیت با هم مقایسه خواهند شد. تعداد شخصیت‌های مذکر و مؤنث حاضر در متون درسی هر کتاب با هم مقایسه شده است؛ در این بخش تکرار اسامی اهمیت ندارد بلکه تعداد شخصیت‌های حاضر از هر جنس در متن هر درس با هم مقایسه می‌شود. در آخر نیز تعداد نویسندگان و شاعران متون درس‌ها در هر کتاب با لحاظ کردن جنسیت آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد. نظر به ماهیت روش اخیر، اطلاعات از پیش ثبت شده در شش کتاب فارسی دو دوره‌ی راهنمایی و دبیرستان به روش پرسش نامی معکوس مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این پژوهش واحد عنوان، کتاب‌های فارسی دو دوره‌ی راهنمایی و دبیرستان، واحد متن، هر یک از دروس این کتاب‌ها، واحد ثبت شامل عناصر یک متن (تصاویر، اسامی و ضمائر، جملات)، واحد شمارش، تعداد اسامی، تصاویر و جملات و واحد تحلیل، جنسیت (مذکر یا مؤنث بودن) می‌باشد.

در هر کتاب فارسی که مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ برای شمارش تعداد اسامی که دلالت مذکر یا مؤنث دارند، اسامی مذکر و مؤنث در متن هر درس مورد شناسایی قرار گرفته و شمارش می‌شوند. کلماتی مانند مرد، پسر، آقا، شوهر و... جزو اسامی مذکر و کلماتی مثل زن، خانم، دختر و... در شمار کلمات مؤنث محاسبه شده است.

در شمارش تصاویر، هر تصویری که چهره‌ی جنس مذکر یا مؤنث در آن پیداست مورد شمارش قرار گرفته است. (البته در تصاویری مانند راهپیمایی، کلیت تصویر مورد تحلیل واقع شده است.)

همچنین در هر کتاب مؤلفان و طراحان، از هر جنس شمارش و با هم مقایسه شده‌اند. این کار برای نویسندگان و شاعران متون دروس هر کتاب نیز تکرار شده است. در هر کتاب، تعداد دروسی که به معرفی شخصیت‌ها از هر جنس پرداخته است؛ با هم مقایسه شده‌اند. متن دروس و تصاویر به صورت کیفی مورد تحلیل واقع شده‌اند. پاسخ به این پرسش‌ها که کیفیت بازنمایی‌ها، برای هر جنس در این کتاب‌ها چگونه است و چگونه در متن دروس و تصاویر، کلیشه‌های جنسیتی بازتولید می‌شوند؛ بخش تحلیل محتوای کیفی پژوهش را تشکیل می‌دهد.

۷. یافته های تحقیق

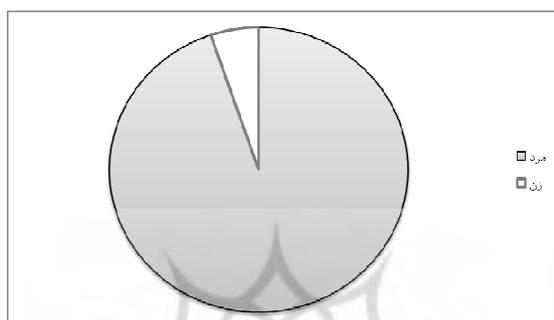
۷-۱. نتایج تحلیل محتوای کمی

جدول ۱. تعداد تصاویر، اسامی، مؤلفین، شخصیت‌های حاضر در متون، نویسندگان متون و مشاهیر

از هر جنس و از هر پایه در این شش کتاب فارسی

کتاب‌ها	واحد ثبت جنس	چهره‌ها	اسامی و کلمات مشخص کننده جنس	اشخاص حاضر در متن دروس	اعضای گروه برنامه‌ریزان و مؤلفان	نویسنده یا شاعر متون درسی	افرادی که در درس یا قسمتی از آن معرفی شده‌اند
فارسی اول راهنمایی	مرد	۸۳	۴۸	۱۱۳	۲۰	۳۰	۸
	زن	۶	۱۸۶	۲۳	۸	۵	۱
	مجموع	۸۹	۶۶۶	۱۳۶	۳۸	۳۵	۹
فارسی دوم راهنمایی	مرد	۱۷	۲۷۰	۶۹	۱۵	۳۷	۹
	زن	۲	۷۲	۷	۹	۲	۰
	مجموع	۱۹	۳۴۲	۷۶	۲۴	۳۹	۹
فارسی سوم راهنمایی	مرد	۱۱	۲۷۴	۹۷	۵	۳۵	۶
	زن	۱	۱۲	۸	۴	۲	۰
	مجموع	۱۲	۲۸۶	۱۰۵	۹	۳۷	۶
فارسی اول دبیرستان	مرد	۷۶	۶۶۳	۱۸۲	۱۲	۴۹	۳
	زن	۰	۱۳۶	۴۲	۲	۵	۱
	مجموع	۷۶	۷۹۹	۲۲۴	۱۴	۵۴	۴
فارسی دوم دبیرستان	مرد	۹۲	۱۰۴۶	۲۵۰	۱۲	۵۳	۵
	زن	۴	۲۲۱	۳۶	۰	۴	۰
	مجموع	۹۶	۱۲۶۷	۲۸۶	۱۲	۵۷	۵
فارسی سوم دبیرستان	مرد	۴۸	۱۳۰۵	۱۸۹	۱۰	۴۴	۷
	زن	۵	۹۲	۱۷	۰	۲	۰
	مجموع	۵۳	۱۳۹۷	۲۰۶	۱۰	۴۶	۷
مجموع همه‌ی کتابها	مرد	۳۲۷(.۹۵)	۴۰۳۸(.۸۵)	۹۰۰(.۸۷)	۷۴(.۷۶)	۲۴۸(.۹۳)	۳۸(.۹۵)
	زن	۱۸(.۵)	۷۱۹(.۱۵)	۱۳۳(.۱۳)	۲۳(.۲۴)	۲۰(.۷)	۲(.۵)
	مجموع	۳۴۵	۴۷۵۷	۱۰۳۳	۹۷	۲۶۸	۴۰

جدول فوق نشان می‌دهد تفاوت چندانی در بازنمایی جنسیت بین دوره‌ی راهنمایی و دبیرستان وجود ندارد. البته جدول نشان می‌دهد حضور زنان در گروه تألیف در مقطع دبیرستان نسبت به راهنمایی بسیار کم‌رنگ‌تر است. در بخش تحلیل محتوای کمی، جنسیت به عنوان واحد تحلیل/عناصری چون تصاویر، اسامی در متن درس یا به عنوان مؤلف و یا نویسنده و شاعر به عنوان واحد ثبت و تعداد آنها به عنوان واحد شمارش انتخاب شد.

نمودار ۱. تعداد تصاویر مرد و زن در شش کتاب مورد پژوهش

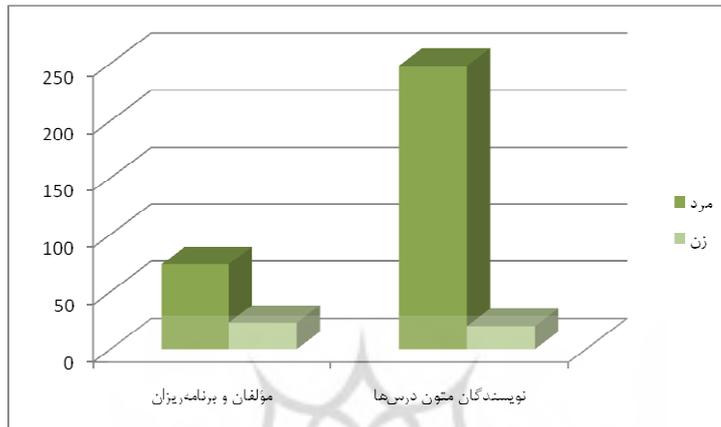
در بخش تصاویر، از مجموع ۳۴۵ چهره‌ی به تصویر کشیده شده و مشخص از نظر جنس، ۳۲۷ چهره (۹۵٪)، مربوط به مردان و تنها ۱۸ چهره (۵٪) متعلق به زنان می‌باشد. بنابراین تعداد چهره‌های مرد به نمایش درآمده ۱۹ برابر زنان است.

نمودار ۲. تعداد اسامی مرد و زن در شش کتاب مورد پژوهش

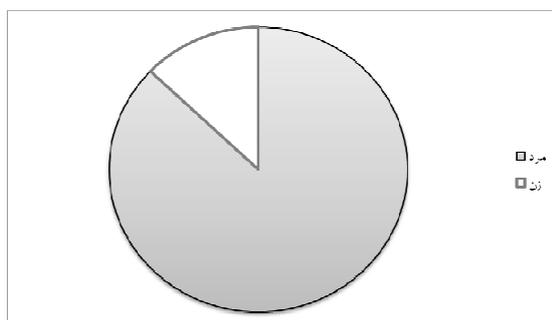
در این شش کتاب از مجموع ۴۷۵۷ اسم و کلمه‌ای که جنس صاحب اسم در آنها مشخص است؛ ۴۰۳۸ مورد (۸۵٪) مربوط به مردان و ۷۱۹ اسم و کلمه (۱۵٪) متعلق به زنان است. در این جا نیز مانند قسمت تصاویر، مردان به طور فاحشی بیشتر از زنان

فرصت بروز پیدا کرده‌اند. تعداد اسامی و کلماتی که مردان را معرفی می‌کنند بیش از ۵/۵ برابر زنان است. نتیجه‌ی دیگری که می‌توان ذکر کرد این است که، زنان در بخش تصاویر بسیار کمتر از قسمت اسامی حضور دارند.

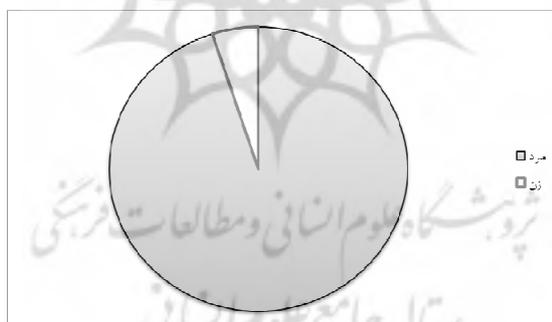
نمودار ۳. مقایسه‌ی تعداد مؤلفین و نویسندگان متون درسی از هر جنس

در بخش مؤلفان و گروه برنامه‌ریزان، از مجموع ۹۷ نفری که در این گروه‌ها شرکت دارند؛ ۷۴ نفر مرد (۷۶٪) و ۲۳ نفر زن (۲۴٪) هستند. حضور مردان ۳ برابر بیش از زنان است. در این مورد نیز حضور کم‌رنگی از زنان به چشم می‌خورد. البته مشارکت زنان در این قسمت بیشتر در کارهای صفحه‌آرایی و طراحی می‌باشد، تا تألیف. از مجموع ۲۶۸ نفر نویسنده یا شاعر متون درسی این شش کتاب، ۲۴۸ نفر مرد (۹۳٪) و ۲۰ نفر زن (۷٪) می‌باشند. سهم حضور مردان در این بخش از این کتاب‌ها، بیش از ۱۳ برابر زنان است.

نمودار ۴. درصد شخصیت‌های حاضر از هر جنس در متن دروس

در کتاب‌های فارسی دوره‌های راهنمایی و دبیرستان، از مجموع ۱۰۳۳ شخصیت حاضر در متن دروس، ۹۰۰ مورد مرد (۸۷٪) و ۱۳۳ مورد زن (۱۳٪) هستند. میزان حضور شخصیت‌های مرد در متن دروس اعم از داستان‌ها و اشعار و... تقریباً ۷ برابر زنان می‌باشد. در این مبحث تکرار یک اسم، اهمیتی ندارد. هرچند سهم زنان در این بخش نسبت به بخش اسامی ۲٪ افزایش یافته است؛ اما تفاوت چندانی را نشان نمی‌دهد. این مطلب مؤید آن است که نسبت اسامی مذکر به مؤنث، همخوانی نزدیکی با نسبت تعداد شخصیت‌های مذکور دارد.

نمودار ۵. درصد مشاهیر معرفی شده از هر جنس

همچنین از مجموع ۴۰ نفری که متن درسی برای معرفی آنها اختصاص یافته، ۳۸ نفر مرد (۹۵٪) و ۲ نفر زن (۵٪) می‌باشند. البته این جدا از تاریخ ادبیات‌هایی می‌باشد که در ابتدای هر درس به معرفی نویسنده‌ی آن درس پرداخته است. حضور زنان در این مورد نیز بسیار کمتر از مردان است. در برابر هر ۱۹ مرد تنها ۱ زن در متن درسی

معرفی می‌شود. کمترین حضور زنان در بخش تصاویر و معرفی در متن درس می‌باشد به میزان ۵٪ و بیشترین حضور آنان در گروه مؤلفان و برنامه‌ریزان به میزان ۲۴٪ است. همان گونه که قبلاً ذکر شد، زنان بیشتر به عنوان صفحه‌آرا و طراح در این گروه‌ها مشارکت دارند.

۲-۷. نتایج تحلیل محتوای کیفی متن دروس و تصاویر

۱-۲-۷. تحلیل محتوای کیفی تصاویر

پس از تحلیل محتوای کیفی روی تصاویر نتایج ذیل به دست آمد؛ از ۱۸ چهره‌ی زن به تصویر در آمده در این شش کتاب، ۴ مورد مربوط به دختران خردسال و ۸ چهره مربوط به زنان عشایر است. بنابراین ۶۷٪ زنانی که چهره‌ی آنها در این کتاب‌ها به نمایش درآمده کودک یا عشایرند. دو چهره‌ی زن نیز در یک نقاشی مربوط به ۵ قرن پیش دیده می‌شوند که در گوشه‌ای، به طوری که دیده نشوند به مجلس بحث فقها گوش می‌دهند. گویا آنها اجازه‌ی حضور مستقیم در جلسه را ندارند. (ادبیات فارسی دوم دبیرستان، ۹۰) چهره‌ی زن دیگری که در کتاب فارسی دوم دبیرستان دیده می‌شود کنیزی است که در حال پذیرایی از تعدادی مرد است. (علی‌رغم متن داستان با عنوان کباب غاز که در آن چند بار کلمه‌ی نوکر ذکر شده) (صفحه‌ی ۳۶) در دو تصویر دیگر در این کتاب‌ها، زنانی را می‌توان دید که از شوهر یا پسر خود در حال خداحافظی هستند تا آنها را راهی جبهه کنند. (ادبیات فارسی سوم دبیرستان، ۱۴۴ و فارسی اول راهنمایی، ۱۱۹) این امر تأکیدی بر نقش تاریخی زنان در تربیت فرزندان است که باید در آینده از این سرزمین دفاع کنند. یک تصویر از پروین اعتصامی را نیز در این کتاب‌ها می‌توان دید. بنابراین در اغلب قریب به اتفاق تصاویر، زنان در نقش‌های سنتی ظاهر شده‌اند. با آنکه طبق آمارهای مرکز آمار ایران بیش از یک پنجم از مشاغل خارج از خانه را زن‌ها اشغال کرده‌اند؛ اما هیچ زن کارمند یا شاغلی در تصاویر، به چشم نمی‌خورد. تنها تصویری که در این کتاب‌ها حضور اجتماعی زنان را نشان می‌دهد؛ مربوط به شرکت آنها در راهپیمایی است. (فارسی دوم راهنمایی، ۱۹) در تصاویر این کتاب‌ها،

عبادت رابطه‌ای مردانه است. در چندین تصویر مردان در حال راز و نیاز دیده می‌شوند؛ در حالی که هیچ زنی مشغول عبادت به تصویر کشیده نشده است. (فارسی دوم راهنمایی، ۱ و فارسی اول دبیرستان، ۲) همچنین علی‌رغم این که در فرهنگ ایرانی تمام افراد خانواده، سر سفره‌ی هفت سین عید حاضرند؛ در تصویری که در کتاب ادبیات فارسی سوم دبیرستان ارائه شده است؛ جای زن‌ها در اطراف این سفره خالیست. (فارسی سوم دبیرستان، ۱۲۹)

در این شش کتاب ۷۱ نفر از مشاهیر علم و ادب، همراه با تصاویرشان معرفی شده‌اند که از این تعداد ۷۰ نفر مرد و تنها زنی که با چهره معرفی می‌شود، پروین اعتصامی است. البته این تصویر از وی در متن درس آمده است؛ اما همه‌ی کسانی که در این فصل از کتاب فارسی اول راهنمایی معرفی شده‌اند؛ تصاویرشان به طور یکجا و با هم در اول فصل به شکلی خاص بر اساس اهمیت از بالا به پایین آمده است، اما گویا برای زنان در این هرم قدرت جایگاهی وجود ندارد. بیت آغازین صفحه خود بازتابی از کل فصل است. «نار خندان، باغ را خندان کند صحبتِ مردانت از مردان کند»

مصراع دوم این بیت از مولوی، مردان را معادل افراد شاخص و نخبه در نظر گرفته و بیان می‌کند که مصاحبت با بزرگان، تو را نیز بزرگ خواهد نمود. تأثیر معادل گرفتن بزرگی با مردی می‌تواند در ذهن خواننده بسیار عمیق باشد. نکته‌ی قابل ذکر دیگر در تصویر این صفحه، خالی بودن بعضی از خانه‌های قاب گونه است؛ که هم می‌تواند نمادی از افراد بزرگ دیگری که یادی از آنها نشده باشد و هم جای خالی عکس‌های زنان نخبه‌ی اجتماع ما باشد. با آن که در متن فصل به معرفی یک زن، یعنی پروین اعتصامی پرداخته شده است؛ جای عکس او در صفحه‌ی ۹۵ خالی است!!!

اغلب تصاویر مردان رابطه‌ی مستقیمی با لایه‌های بالایی قدرت دارد. چهره‌ی مردان را در میادین سیاسی، علمی، ادبی، رزمی و نظامی، حماسی و غیره، می‌وان دید. افتخار به اهتزاز در آوردن پرچم، در دو تصویری که وجود دارد به مردان رسیده است. (فارسی دوم راهنمایی، ۱۲۶ و فارسی سوم دبیرستان، ۸۳ و فارسی اول راهنمایی، ۵۹ و...)

تصاویر دو فصل از هر سه کتاب فارسی دبیرستان، با عناوین «ادبیات حماسی» و «ادبیات پایداری» به ترتیب به حماسه آفرینان دیروز و رزمندگان امروز، که همگی مرد هستند تعلق دارد. بیشتر تصاویر کتاب‌ها مربوط به همین دو فصل است که در آنها ویژگی‌هایی چون جوانمردی، دلاوری، شجاعت، ایثار، قدرت و توانایی مردان در داستان‌ها و اشعار مورد ستایش قرار می‌گیرد.

۲-۲-۷. تحلیل محتوای کیفی متن درس‌ها

در این قسمت نیز نتایج مشابه و قابل تأملی به دست آمد. حضور مردان در تمام صحنه‌های اجتماعی، مشهود و چشم‌گیر است. مردان در رأس هرم سیاسی، علمی، ادبی، نظامی و حماسه‌سازی قرار دارند. همه‌ی سر چشمه‌های قدرت، چه در محیط خانه و چه در اجتماع به آنها ختم می‌شود. قهرمان اکثر داستان‌ها و اشعار مرد می‌باشد. مردها در بیرون خانه و در همه‌ی میدان‌های اجتماعی حضور دارند. در اغلب داستان‌ها و اشعار مربوط به فصل ادبیات پایداری در این کتاب‌ها، پسری قهرمان قصه است و اوست که باید جان‌شین شایسته‌ای برای پدر شود. مهم‌ترین نقشی که برای زنان تعریف می‌شود خانه‌داری است که آن هم از نظر نویسندگان این کتب اهمیت چندانی ندارد تا به عنوان یک موضوع مهم، داستانی در مورد آن نوشته شده و دختر خانمی برای رسیدن به آن تلاش کند. تحقق امیدها و آرزوهای خانواده‌ها و ملت، وابسته به تلاش و کوشش مردان آینده است. به غرور و شوکت مردانگی آنها بسیار پرداخته شده و روحیه‌ی حماسی و دلاوری در آنها تحریک می‌شود. علاوه بر مردانی که در اکثر دروس، قهرمان داستان و شعر قرار گرفته‌اند؛ در هر یک از این کتب چندین نوجوانان پسر نیز قهرمان متون درسی می‌باشند. (به طور مثال در کتاب فارسی اول راهنمایی، مجید در داستان سفرنامه‌ی اصفهان، پسر بسیجی در داستان مرخصی و پسر باهوش درس آخر، در کتاب فارسی دوم راهنمایی محسن در داستان چشمان مادر بزرگ، محمدالدوره کودک فلسطینی و در کتاب سوم راهنمایی اگزل در داستان سفر به اعماق زمین و...)

هیچ دختر نوجوانی قهرمان داستانی قرار نمی‌گیرد. حتی کوزت در بینوایان هم با حمایت ژان والژان، نجات می‌یابد (درس ده، کتاب ادبیات فارسی دوم دبیرستان) و یا آن جا که خواهر بزرگتری هم هست، مادر بزرگ، پسر کوچک‌تر را جانشین فرزند شهیدش می‌داند و توصیه‌های لازم را به او یادآور می‌شود. «نوهام که به دنیا آمد... انگار پسرم جواد دوباره متولد شده بود... یادگار جواد من، همیشه همین طور مغرور و سربلند باش و از انقلابی که پدرت و بسیاری از جوانان میهن در راه آن شهید شدند، دفاع کن.» (درس دوم، فارسی دوم راهنمایی) زن‌ها در پایین‌ترین سطح اجتماعی قرار گرفته‌اند. در اغلب موارد آنها در حال انجام کارهای خانه هستند. نقش مادری آنها بسیار برجسته می‌شود. زن‌ها در عرصه‌ی بیرون از خانه کمتر دیده می‌شوند. تنها در چند مورد حضور آنها در راهپیمایی‌ها مورد تأکید قرار می‌گیرد. آنها در نقش‌های سنتی تعریف می‌شوند. زنان عشایر و روستایی نمود پررنگ‌تری از بقیه‌ی زنان در این متون دارند. هیچ زن کارمند یا شاغل امروزی در این متون حضور ندارد. تنها زن شاغل در این کتاب‌ها یک معلم خارجی است. (ادبیات فارسی اول دبیرستان، ۱۴۵) زن‌ها در این متون انسان‌هایی معمولی، گاه بی‌سواد و خرافاتی، گاهی کنیز و اکثراً مادری دلسوز و خانه‌دار هستند. (ادبیات فارسی دوم دبیرستان، ۳۶) حتی در داستان سووشون، زری که با ابهت و شکوه خاصی از بین مزارع و سوار بر اسب می‌گذرد؛ وقتی به شوهرش می‌رسد، شوهر او را بغل زده و پیاده می‌کند تا زری تمام شکوهش را به همسرش واگذارد و خودش موجودی ظریف جلوه کند. «یوسف... به پیشوازش می‌آید. بغلش می‌زند و از اسب به زمین می‌گذاردش» (ادبیات فارسی دوم دبیرستان، درس ۷)

در بسیاری از موارد آنها نیازمند حمایت، دلسوزی و کمک مردان هستند و نه تنها اقتدار مناسبی ندارند، بلکه بسیار شکننده و اغلب در حال گریه و زاری می‌باشند. در داستان‌هایی چون گیله مرد (ادبیات فارسی دوم دبیرستان، ۴۳) و یا فیلم نامه‌ی گاو (ادبیات فارسی سوم دبیرستان، ۲۶) و غیره، گاه بیش از ده بار در هر درس، جملاتی که شیون و زاری زنان را قید می‌کنند؛ تکرار می‌شود. همان طور که طه حسین، گریه و زاری را از مهم‌ترین سرگرمی‌های زنان مصر می‌داند «زنان مصری با غم و اندوه دائمی

خو گرفته‌اند. بهترین سرگرمی برای زنان روستایی مصر، آن است که در لحظات تنهایی، رنج‌ها و عزیزان از دست رفته‌ی خود را به خاطر بیاورند و نوحه‌سرایي کنند.» (فارسی دوم دبیرستان، ۱۵۶)، در متون موجود در کتاب‌های فارسی نیز وضعیت مشابهی وجود دارد. بطور مثال در کتاب فارسی اول راهنمایی در داستان کژال، رفتارهای شخصیت زن داستان، کژال را می‌توان با شخصیت مرد یعنی آزاد مقایسه کرد. در حالی که کژال از گرگ فرار می‌کند آزاد به مبارزه‌ی گرگ می‌رود. آزاد فریاد می‌زند و کژال جیغ می‌کشد. آزاد الله، الله می‌گوید و از خدا یاری می‌جوید در حالی که کژال چندین بار شوهرش را به کمک می‌خواند. کژال تمام تنش ترس می‌شود و آزاد نه خسته می‌شود و نه می‌ترسد. کژال بر پوست گرگ چنگ می‌زند و آزاد سنگ بر سرش و مشت بر چشمش می‌کوبد. داستان بر دو مفهوم محوری تأکید دارد؛ یکی نقش مادری کژال و این که برای نجات فرزندش به هر کاری دست می‌زند؛ حتی زمانی که آزاد دخترش را نجات می‌دهد و نیاز به کمک دارد، کژال دیگر حاضر نیست فرزندش را بر زمین بگذارد و به کمک او برود. نکته‌ی دیگر نقش حمایتی آزاد است و منجی بودن او و اینکه حتی جان خود را برای نجات روناک به خطر می‌اندازد. جمله‌ی آخر داستان که از قول آزاد گفته می‌شود، این نقش را برجسته‌تر نشان می‌دهد «آرام گیر، خواهرکم! طفلت خوب است؟». کلمه‌ی خواهرکم لطافت و شکنندگی کژال و در مقابل قدرت و پشتیبان بودن آزاد را می‌رساند. (فارسی اول راهنمایی، ۷۱)

نویسندگان داستان‌ها برای این که خواننده را بیشتر تحت تأثیر قرار دهند؛ مظلومان و نیازمندان به کمک راه، در قالب زن یا دختر به تصویر می‌کشند. به طور مثال، کژال مورد حمایت آزاد در داستان کژال، کوزت و مادرش تحت پوشش ژان والژان، خواهر علی در فیلم نامه‌ی بچه‌های آسمان مورد پشتیبانی علی و پدرش، زن مشدی حسن در فیلم نامه‌ی گاو مورد حمایت مردان روستا، لوسی و یک زن دیگر مورد لطف تم در داستان کلبه‌ی عمو تم و... قرار می‌گیرند. در داستان خیر و شر که نام دو مرد فرض شده است؛ خیر در ضمن داستان، دختر صرعی پادشاه و دختر کور وزیر را درمان می‌کند. (ادبیات فارسی اول دبیرستان، درس ۶) در داستان گیله مرد، همواره صدای شیون زن گیله مرد

در گوش او می‌پیچد و به دلیل آنکه نتوانسته از زنش مراقبت کند، عذاب وجدان دارد. «از جنگل صدای شیون زنی که زجر می‌کشید، می‌آمد» (ادبیات فارسی دوم دبیرستان، ۴۳).

در متون و اشعار بسیاری در این کتاب‌ها به بزرگان دین و مدح آنها پرداخته شده است. بزرگانی چون حضرت محمد (ص)، امام علی (ع)، امام حسین (ع)، حضرت عباس (ع) و... که همگی مرد می‌باشند. بسیار جای تعجب است که در هیچ درسی حتی به بانوان بزرگ دینی نیز پرداخته نشده است.

تمام سفرنامه‌ها در این کتاب‌ها نوشته‌ی مردان است. آنها هستند که حق مسافرت و ماجراجویی دارند. (اول دبیرستان، درس ۲۰- دوم دبیرستان درس ۲۰- سوم دبیرستان درس ۲۰ و...) زن‌ها بیشتر در خانه بازآفرینی می‌شوند و حیطةی عمل آنها محیط خانه است. مالکیت‌ها نیز به مردان تعلق دارد و گاه حتی خود زن‌ها نیز جزء مایملک مردان به شمار می‌آیند. «شبی آمد که می‌باید فدا کرد/ به راه مملکت فرزند و زن را». (ادبیات فارسی اول دبیرستان، درس سیزده)

در مبحث معرفی مشاهیر و بزرگان در متن دروس (به‌جز آنهایی که در ابتدای هر درس در بخش تاریخ ادبیات شناسانده شده‌اند)، تنها دو زن در این کتاب‌ها وجود دارند. یکی از آنها پروین اعتصامی است که در یک صفحه، به اختصار معرفی می‌شود. در این بیوگرافی کوتاه با عنوان «مروریدی در صدف»، بیشتر از آن که به معرفی پروین پرداخته شود؛ بر نقش مراقبتی و حمایتی پدرش و این که چون مروریدی در صدف از وی مواظبت می‌کرد؛ تأکید شده است. (فارسی اول راهنمایی، ۱۰۴) زن دیگر، «هلن کلر» است که نابینا و کر و لال بوده و با تلاش توانسته، مدارج علمی را طی و یک نویسنده شود. در مقابل معرفی این دو زن، ۳۸ مرد در متن دروس معرفی می‌شوند. همواره از مردان با کلماتی که بار معنایی بسیار مثبتی چون، بزرگ مرد، رادمرد، آزاد مرد، دانشی مرد، مرد فاضل، مرد ادیب، مردان نام‌آور و غیره یاد می‌شود. در داستان‌ها نیز همواره حکیمان و بزرگان، مرد فرض شده‌اند. ترکیباتی مانند برادر بزرگ‌تر در مقابل خواهر کوچک‌تر در این متون زیاد دیده می‌شود. نام زنان همواره با واژه‌هایی مانند مادر

مهربان، دل نازک، خواهرکم، فرشته‌ی مهر، آفتاب هستی بخش، مرواریدی در صدف، آب غوره گیر، ترس، گریه، جیغ، ناتوان و شکسته (فارسی اول راهنمایی، ۷۱ و ۱۴۷ و...- فارسی دوم راهنمایی درس ۱۴ و ۱۹ و...- فارسی سوم راهنمایی دروس ۱۶، ۱۰ و ۲۰...- فارسی اول دبیرستان دروس ۴، ۹ و...- فارسی دوم دبیرستان دروس ۳، ۷ و ۱۰...-فارسی سوم دبیرستان دروس صفحه های ۲۷، ۷۰، ۹۲ و...) دیده می‌شود.

۸. نتیجه گیری

کتاب‌های مورد بررسی در این پژوهش در مؤلفه‌های کمی نظیر تصاویر، اسامی، مؤلفان کتاب‌ها، نویسندگان متون درس‌ها و شخصیت‌های حاضر در متون، حضور بسیار گسترده‌ی مردان و اندک زنان را نشان می‌دهند. ۹۵ درصد تصاویر، ۸۵ درصد اسامی، ۹۵ در صد بزرگان و مشاهیر معرفی شده، ۹۳ درصد نویسندگان و شعرای متون درسی، ۷۶ درصد مؤلفین و گروه برنامه‌ریزان و ۸۷ درصد شخصیت‌های حاضر در متن دروس را مردان تشکیل می‌دهند.

از نظر کیفی نیز این کتاب‌ها مردان را عاقل‌تر، داناتر، قوی‌تر، مدیرتر و شایسته‌تر معرفی می‌کنند. زن‌ها اغلب در حال گریه و زاری و ابراز عجز و ناتوانی بوده و کارهای محوله به آنها در سطح بسیار پایین می‌باشد.

باید پذیرفت که کتاب‌های درسی به خصوص ادبیات فارسی، علاوه بر این که متأثر از نیت هدفمند مؤلفان هستند؛ مهم‌تر از آن تحت تأثیر میراث ادبی، فرهنگی و تاریخی ایرانیان قرار دارند. اگر اصلاحی باید صورت پذیرد؛ علاوه بر وارد میدان نمودن زنان نویسنده و مؤلف و رعایت انصاف در شاخص‌های کمی بازنمایی از هر دو جنس مانند تصاویر، اسامی و اشخاص حاضر در متن دروس و...، باید کیفیت بازنمایی‌ها مد نظر قرار گرفته و بالا تر از آن، اصلاح نگرش‌های جنسیتی در اجتماع به شکلی فرهنگی صورت پذیرد و فعالان فرهنگی در همه‌ی زمینه‌ها موارد فوق را به صورت هدفمند پی‌گیری و لحاظ نمایند.

واقعیت آن است که زنان امروز جامعه‌ی ما در عرصه‌های گوناگون اجتماعی فعال شده‌اند. امروز آنان را می‌توان در عرصه‌های ادبی، علمی نظیر المپیادها و دانشگاه‌ها، ادارات و مشاغل خارج از خانه، حتی مناصب سیاسی و میادین ورزشی دید. هرچند این میزان از حضور در مقایسه با مردان قابل قیاس نیست؛ اما نادیده گرفتن همین مقدار از این واقعیت اجتماعی و عدم بازتاب آن در کتاب‌های درسی چندان منطقی به نظر نمی‌رسد. همچنین برای اصلاح شرایط ابتدا باید زمینه‌ی فرهنگی فراهم آید و یکی از ابزارهای مهم برای نیل به این هدف کتاب‌های درسی است. این پژوهش نشان داد که بازتولید کلیشه‌های تبعیض آمیز جنسیتی به صورت پنهان و گاه آشکار در کتب آموزشی از طریق تصاویر و متون ادبی صورت می‌پذیرد.

منابع

- [۱] آبوت، پاملا؛ والاس، کلا (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی زنان*، ترجمه‌ی منیژه نجم عراقی، تهران، نشر نی.
- [۲] استرنیایی، دومینیک (۱۳۸۴). *مقدمه‌ای بر نظریه‌های فرهنگ عامه*، ترجمه‌ی ثریا پاک نظر، تهران: گام نو.
- [۳] آلتوسر، لویی (۱۳۸۷). *ایدئولوژی و ساز و برگ‌های ایدئولوژیک دولت*، ترجمه‌ی روزبه صدرآرا، تهران، نشر چشمه.
- [۴] حجازی، الهه (پاییز ۱۳۸۵). *اصلاح سیمای زن در کتاب‌های دوره‌ی ابتدایی: راهی به سوی دست‌یابی به فرصت‌های برابر*، فصل‌نامه‌ی تعلیم و تربیت، شماره‌ی ۸۷، صفحه‌ی ۱۴۵-۱۲۲.
- [۵] ریترز، جورج (۱۳۸۳). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.
- [۶] شویره، کریستین؛ فونتن، اولیویه (۱۳۸۵). *واژگان بوردیو*، ترجمه‌ی مرتضی کتبی، تهران، نشر نی.
- [۷] گرت، استفانی (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی جنسیت*، ترجمه‌ی کتابیون بقایی، تهران، نشر دیگر.
- [۸] گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی*، ترجمه‌ی منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- [9] Blount, L (1990). *National Case Studies of Equal Opportunities: Ireland, Cabby wiener (Ed), The Primary School and Equal Opportunites*, council of Europe ,Chassell.
- [10] Measor, L.C. Tiffin and K. Fry (1996). "Gender and Sex Education: A Study of Adolescent Responses" *Gender and Education*, 8; 275-288
- [11] <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000975/097552e.pdf>